

Jul og det øvrige kultsystem i Danmark

NIELS REEH

ENGLISH ABSTRACT: *This paper departs from Hans Jørgen Lundager Jensen's eminent structuralist analysis of Danish Christmas parties in the article "Jul, julefrokost og nytår - en ritualanalyse". From this point of departure and with the assistance of an overlooked element of Émile Durkheim's analysis of religion, this article expands the analysis to include the typical Danish family celebrations and suggests that these are in fact a Danish family cult that should be given more attention in the study of religion in Denmark.*

DANSK RESUMÉ: *Denne artikels udgangspunkt er Hans Jørgen Lundager Jensens lille, men eminente strukturalistiske artikel "Jul, julefrokost og nytår - en ritualanalyse". På denne baggrund samt et lidt overset element i Émile Durkheims analyse af oprindelig australsk religion forsøger denne artikel at udvide Hans Jørgens analyse til at inkludere det samlede typiske danske sæt af ritualer inklusive familiefester som fødselsdage, dåb, konfirmation, bryllup og begravelse m.m. På denne baggrund foreslår denne artikel, at det man kunne kalde dansk familiekult udgør et vigtig, men lidt overset aspekt af religion i Danmark.*

KEY-WORDS: *structuralism; system; family cult; Christmas; celebration.*

I 2001 udgav Hans Jørgen Lundager Jensen en lille perle af en artikel, nemlig "Jul, julefrokost og nytår - en ritualanalyse", som jeg mange gange med stor fornøjelse har brugt i min undervisning (Lundager Jensen 2001). Denne artikel er ganske enkelt fremragende til at illustrere, hvad en strukturalistisk tilgang kan, og da den handler om noget alle studerende kender rigtig godt, giver den altid anledning til aha-oplevelser samt gode og livlige diskussioner. For læsere, der ikke selv har læst den kan man sige, at den dels handler om den gammeltestamentlige påske, dels om den danske jul. Jeg vil her lade den gammeltestamentlige påske ligge, og i stedet tage udgangspunkt i

systemet af danske julefester. For Hans Jørgen har efter min mening fuldstændigt ret i, at julefesterne udgør et system, som "kommunikerer til hinanden", og at man i øvrigt med fordel kan udbygge analysen til en mere omfattende analyse af det samlede typiske¹ danske system af fester.

Et spørgsmål som Hans Jørgen ikke direkte berører, er imidlertid, hvad det er, der kommunikerer og til hvem. I en klassisk strukturalistisk tilgang har svaret som bekendt været *langue*, forstået som en determinerende sprogkode, et virtuelt sprog etc. For at komme dette lidt nærmere vil jeg efter et kort rids af Hans Jørgens strukturalistiske analyse, gribe tilbage til et oversat, men efter min opfattelse meget vigtigt punkt i Émile Durkheims *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, som kan supplere Hans Jørgens strukturalistiske analyse.

Jul, julefrokost, nytår og lammesteg

I Hans Jørgens analyse udgør juleaften, julefrokosten og nytårsaften et sæt af fester, der på en ene side ligner hinanden derved, at de foregår en gang om året og på den anden side systematisk kontrasterer hinanden mht. hvem der samles, hvad man spiser og festens stemning. For juleaftens vedkommende er det karakteristisk, at man 1) samler familien ideelt set i tre generationer (det sociale livs vertikale relationer), 2) spiser et helt stykke kød med rødvin til og 3) festen har en nostalgisk stemning. For julefrokosten er det derimod karakteristisk, at man 1) samler kolleger på en arbejdsplads (en del af det sociale livs horisontale relationer), 2) man spiser kød skåret i stykker og drikker øl og snaps og 3) festen har en karnevalesk stemning. For nytårsaften er det karakteristisk at man 1) samler venner (en anden del af det sociale livs relationer), 2) man spiser typisk eksotisk og ret kostbar mad (som formentlig kun udelukker juleaftens og julefrokostens retter), og 3) festens stemning er karnevalesk.

Hans Jørgen har jo altså med sin analyse, der her kun er gengivet summarisk, fremanalyseret en systematik bag december månedens fester med hensyn til deltagere, mad og stemning. At der virkelig er et system, ses måske bedst i de få tilfælde, hvor systemet brydes. Et sådant eklatant brud på julemadens systematik har jeg selv engang haft den pinlige fornøjelse af at overvære, idet et familiemedlem (med en stærk tendens til at tænke og handle ud af boksen) til en sammenskudsbaseret familie-julefrokost medbragte en hel lammesteg! Dette vakte en ganske betydelig furore, der dog blev undertrykt i julefredens navn, hvorefter et andet familiemedlem resolut skar lammestegen i småstykker og arrangerede den på et fad, så den dermed passede bedre ind i billedet. Systemet blev altså brudt, men blev med det samme næsten genoprettet, hvilket bekræfter, at der virkelig er tale om et system. Festerne i december måned kan altså i Hans Jørgens analyse anskues som ritualer, der ikke er selvberoende, men som netop

¹ Det skal her med det samme siges, at "det samlede typiske danske system af fester" naturligvis er et system med en ganske betydelig variation og at dette system i øvrigt er under hastig forandring med fx en faldende andel af unge, der bliver konfirmeret etc.

indgår et stramt symmetrisk forhold til andre ritualer. Spørgsmålet er imidlertid, hvori systemet består.

Et Durkheimiansk blik på de typiske danske fester

I Durkheims klassiske religionssociologiske hovedværk er der en lille vigtig, men overset passage:

Men overalt hvor vi observerer det religiøse liv har det en bestemt gruppe som udgangspunkt. Selv de såkaldte private kulte, som huskulde eller korporative kulte opfylder denne betingelse, da de altid fejres af et samfund, familien eller selskabet (Durkheim 1912, 48, min oversættelse).

I denne passage anlægger Durkheim et fokus på den specifikke gruppe, der fejrer ritualet. Dette gælder også i bogen, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, som helhed, hvor Durkheim netop fokuserer på klanen og ikke på fx familien, broderskabet af klaner etc. som den relevante analytiske kategori. Hans Jørgen er jo i øvrigt inde på, at det er det sociale livs forskellige relationer eller grupper der samles i de danske decemberfester, men jeg vil i det følgende prøve at strække Durkheim lidt længere.

Dette kan fx gøres vha. nyere forskning inden for social ontologi, hvor forskere som John Searle, Hans Bernhard Schmid, Christian von Scheve, med flere, på forskellig vis har argumenteret for, at kollektiver udviser intentionaltitet, subjektivitet og sågar følelser som ikke kan reduceres til summen af individerne (Schmid 2014a; 2014b, Searle 1995) eller det kan gøres vha. Gregory Bateson som med sin definition af "mind" spillede en vigtig rolle for Roy Rappaports sociale kybernetik:

1. Mind is an aggregate of interacting parts or components, 2. The interaction between parts of mind is triggered by difference, 3. Mental process requires collateral energy, 4. Mental process requires circular (or more complex) chains of determination, 5. In mental process the effects of difference are to be regarded as transforms (that is, coded versions) of the difference which preceded them, 6. The description and classification of these processes of transformation discloses a hierarchy of logical types immanent in the phenomena (Bateson 1987, 18-19).

Både den nye forskning indenfor social ontologi samt Bateson og Rappaports (som Hans Jørgen i øvrigt også har introduceret for undertegnede) sociale kybernetik lægger med andre ord op til, at man genovervejer om ikke Durkheim's begreb om den kollektive bevidsthed kunne fortjene en renæssance.

Så, hvis vi nu vender tilbage til vores danske julefester eller rettere det samlede danske system af fester, giver denne fremgangsmåde et andet resultat end det som jeg i hvert tilfælde opfatter som det almindelige. I så fald får vi nemlig hvad man kunne kalde en dansk familiekult, der består af følgende festkompleks; fødselsdag, dåb, konfirmation, bryllup, juleaften, begravelse og gravstedet på kirkegården. Nu er der nogen, der måske vil indvende, at dåb, konfirmation, bryllup og begravelse er en del af kirkens ritualer, og det er da også ubestrideligt rigtigt, men det er imidlertid ikke nødvendigvis et enten eller, da disse fester både foregår i kirken og i fx et forsamlingshus.

Og hvis man som Durkheim tager udgangspunkt i, hvem der rent faktisk holder festen, så er det familien, der har ansvaret for at invitere venner og familie og tage initiativ til at aftale tid i kirken etc.

Dansk familiekult?

Hvis vi altså nu tager de typiske danske familiefester fra en ende af, så kan vi begynde med fødslen af et barn. Hvis man kigger tilbage i historien, var dette en ganske farlig begivenhed – både for kvinden og for barnet, og derfor var børnefødsler da også noget som jordemødre dengang behandlede med forskellige ritualer som "signen og manen" (Troels-Lund 2018). Dette blev naturligvis forbudt som trolddom ved reformationens indførelse i Danmark. I dag har vi jo barselsafdelinger på sygehusene til at afværge det farlige, men alligevel markeres en barnefødsel på et dansk sygehus (i hvert tilfælde for alle mine 3 børn) med, at en sygeplejerske sætter et dannebrog frem. Den mest oplagte tolkning af denne rituelle handling er, at man hermed markerer, at en ny dansk statsborger er født, hvilket begrebslogisk stemmer overens med, at folket og altså danske statsborgere er den suverænitetsbærende kategori i kongeriget Danmark.

Det næste ritual et typisk dansk individ udsættes for, er naturligvis barnedåben. Dette ritual indlemmer for det første barnet i den kristne menighed. For det andet får barnet et navn og familien samles for at fejre at familien er blevet udvidet med et nyt medlem. Den samme betragtning kan derefter naturligvis også anlægges på konfirmation, hvor man dels fejrer at barnet har bekræftet sin dåb, dels hvor familien fejrer, at barnet træder ind i de voksnes rækker, og den samme dobbelte kirkelige og familiemæssige fejring går videre igen i bryllup, begravelse og forfædre kulten i forbindelse med gravsteder på danske kirkegårde.

Festernes historiske kontinuitet og systematik

Hvis man går historisk til værks er der i næppe tvivl om, at disse danske fester går ganske langt tilbage i tid. Meget, også festerne, har ændret sig, men hvis man leder lidt er der næppe tvivl om, at der også dengang har været et system af fester som har indgået i et stramt koreograferet samspil. Ifølge Troels-Lunds *Dagligt liv i Norden*, så var det også i 1500-tallet sådan, at juleaften var en fest for husstanden, maden bestod af enten fisk eller skinke, og stemningen synes også dengang at have været nostalgisk.

Derudover var der også i 1500-tallet andre typer fester, nemlig forskellige lag, som var sammenskudsgilder, som nutidens julefrokoster:

Julens anden Halvdel var viet til selskabelige Sammenkomster. Det gav disse et eget Præg, at de gik regelmæssigt paa Tur eller var Sammenskuds-Gilder. ... Befolkningen var delt i "Lag", hvis Medlemmer skød det fornødne sammen og derpaa i Forening holdt Fest, hvor enhver, der havde Part, "tog Del i Laget" (Troels-Lund 2018).

Disse lag eller reminiscenser heraf eksisterer i øvrigt stadigvæk. På Bogø, hvor jeg bor, er der således et utal af foreninger og sammenslutninger fx omkring de private skove, småhavne, den gamle mølle, grundlovsforeningen og der har indtil for nylig været et

bylaug, der stod for byjorden (som aldrig blev udskiftet) og nye kommer stadig til som fx tartelletlauget m.m. Alle disse holder naturligvis julefrokoster og andre årstidsbestemte begivenheder som jollelaugets standerhejsning, den årlige grundlovsførelse osv.

Og endelig var der stadig ifølge Troels-Lund også de karnevaleske julestuer og juleridt m.m. Disse blev ligeledes forbudt ved reformationen som ukristeligt hedenskab, og er derfor efterhånden forsvundet. Tilbage står dog at festerne både i 1500-tallet og i dag indgår i et komplekst samspil, som uden tvivl udgjorde og udgør et system.

Spørgsmålet er for det første hvori systemet består, og måske vigtigere hvad systemet er udtryk for. Dette kan naturligvis helt klassisk forstås som *langue* eller i analogi hermed (Lundager Jensen 2000) eller som et resultat af det Terrence Turner kaldte "the mythopoetic function" (Turner 1977, 1991, 2017) som var et forsøg på at udarbejde en procesorienteret strukturalisme, der kunne bruges til at analysere enhver form for betydningdannelse:

The repetitive projection of an equivalent figure or pattern, whether of sound, syntax or meaning, upon a series of concretely varying contexts with the aim of imposing upon them a common order, obviously implies the elevation of the pattern in question to a higher structural level in terms of the general notion of hierarchy defined in the above hypothesis. At an earlier point, it will be recalled, I formulated the paradigmatic or selective and syntagmatic or combinatorial axes of structure in hierarchical terms as a way of demonstrating their mutual relativity. Drawing together these two strands of the argument, then, it can be said that *the mythopoetic function in the modified Jakobsonian sense defined here essentially consists in a deliberate manipulation of the mutual relativity of the paradigmatic and syntagmatic aspects of structure (whether the structure in question is the metrical pattern of a poetic line or the sequence of episodes in a narrative) through the manipulation of the hierarchical relationship between different levels of the content of relations (the pattern of the repetitive poetic figure or the dimensional structure of a narrative episode, on the one hand, and the pattern of what I have called surface content or the concretely varying properties of the metrical units on the other) and different levels of relational structure (e.g., intra- and inter-episodic relations in narrative)* (Turner 1977).

Denne processuelle strukturalisme muliggør således, at betydningdannelse ses som noget, der konstrueres bevidst eller ubevidst af aktørerne, hvad enten det er individer eller grupper, der står for denne betydningdannelse, og denne samlet set udgør et system, hvor delementerne relaterer sig til hinanden. Ordet system er desværre gået af mode inden for mange dele af religionsvidenskaben, og er i stedet blevet erstattet af fx "lived religion", hvilket i mange sammenhænge kun synes at fokusere på det enkelte individs religiøse praksis. I en sådan kontekst er det befriende, at Hans Jørgen stadig og vedblivende taler om system og struktur. Dette skyldes ikke mindst, at der overbevisende kan argumenteres for at de danske fester netop udgør et sammenhængende system, hvor festerne refererer og relaterer sig til hinanden.

Dansk mainstream religion

Hvis vi nu på denne baggrund vender os mod det samlede system af danske fester og med udgangspunkt i Hans Jørgens analyse af de danske julefester og med Durkheims

oversete citat i baglommen, kunne det se ud til, at vi rent faktisk har forskellige gruppers religiøse praksisser eller fester som er vævet sammen i et ganske komplekst system.

Der er jo nemlig de nationale (civil religiøse) fester som er en delmængde af de danske flagdage og som indeholder en kondenseret fortælling om og definition af Danmark. Disse nationale religiøse fejring har alle med staten at gøre og udgøres blandt andet af fødselsdag (fejring af en ny statsborger – typisk med brug af dannebrog), Valdemars dag (fejringen og erindringen af det danske flag og nationens mytisk-historiske oprindelse), grundlovsdag (fejring af vores nuværende stats skabelse), 9. april (erindring om at staten blev besat af tyskerne), 5. maj (erindring og fejring af befrielsen), genforeningsdag (fejringen af at Danmark fik Sønderjylland tilbage), 5. september (fejringen af danskere gør en forskel i verden) og åbningen af folketinget, hvor der også flages og afholdes åbningsgudstjeneste. Disse fester udgør således i kondenseret form et narrativ om den danske stats oprindelse frem til i dag.

Den næste gruppe af fester udgøres af de kirkelige fejring, nemlig de almindelige gudstjenester, de kirkelige højtider som påske, pinse, jul m.m., som naturligvis udtrykker kirkens eget frelseshistoriske narrativ. Derudover er der så barnedåb, konfirmation, bryllup og begravelse, hvor individet i barnedåben indlemmes i menigheden, bekræfter sin dåb, bliver viet og begravet. Barnedåb, konfirmation, bryllup og begravelse er som bekendt de kirkelige ritualer som danskerne for alvor bakker op omkring. Og det er der en god grund til. Disse fester er, som anført ovenfor, nemlig ikke kun kirkelige fejring, men også store og vigtige familiefester, hvor familien på en meget Durkheimiansk vis måske fejrer sig selv eller bekræfter og fornyer familien som familie.

Endelig er der jo selvfølgelig også individuel religiøs praksis, som jo kan antage alle mulige former, som det her vil være umuligt at komme ind på. Efter dette er der altså i meget høj grad en struktur til stede, og i dette Durkheimianske lys synes familiekulten at være lidt overset.

Denne analyse har altså det ret simple udgangspunkt i hvem der har ansvaret for ritualer eller festen, og den peger på, at der i typisk eller traditionel dansk mainstream religion er mindst fire niveauer, nemlig statens, kirkens, familiens og individets ritualer.

Afsluttende bemærkning

Hvis man skal konkludere noget på baggrund af ovenstående, så er der efter min opfattelse ingen tvivl om, at Hans Jørgen i sin analyse af de danske julefester tog fat på noget meget vigtigt, nemlig strukturen bag festerne og den religiøse praksis i Danmark. At denne struktur ikke er uvæsentlig ses i øvrigt også af, at den vil kunne kaste et nyt lys på det forhold, at der er nogle nye (i dansk sammenhæng) religioner, der passer bedre ind i denne struktur end andre. Individualiseret religiøs praksis som fx meditation kan således sagtens passe ind i strukturen, mens religioner, der fx medbringer deres eget sæt af familieritualer vil være betydeligt sværere at integrere.

At denne grundlæggende danske religiøse struktur ikke er bedre belyst og tematiseret i den hidtidige religionsvidenskabelige forskning kan i øvrigt undre. Spørgsmålet er om dette simpelthen ikke skyldes, at religionsbegrebet gør, at man meget nemt kommer til at finde, hvad man leder efter – altså at religion som typisk og måske i for høj grad forbindes med kirke og ikke fx familie.

LITTERATUR

Bateson, Gregory

1987 *Angels Fear: Towards an Epistemology of the Sacred*, Macmillan.

Durkheim, Émile

1912 *Les formes élémentaires de la vie religieuse, le système totémique en Australie*. F. Alcan.

Lundager Jensen, Hans J.

2000 *Den fortærende Ild: Strukturelle analyser af narrative og rituelle tekster i det Gamle Testamente*, Aarhus Universitetsforlag.

2001 "Jul, julefrokost og nytår - en ritualanalyse", *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 38, 73-86. <https://doi.org/10.7146/rt.v0i38.2631>

Schmid, Hans Bernhard

2014a "The Feeling of Being a Group: Corporate Emotions and Collective Consciousness", in: C. von Scheve & M. Salmela, eds., *Collective Emotions*, Oxford University Press, 3-17.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199659180.003.0001>

2014b "Plural Self-Awareness", *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 13 (1), 7-24.
<https://doi.org/10.1007/s11097-013-9317-z>

Searle, John R.

1995 *The Construction of Social Reality*, Free Press.

Troels-Lund, Troels Frederik

2018 *Dagligt liv i Norden i det sekstende århundrede*, Danmarkshistorien.dk,
<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/troels-lund-om-julen-i-1500-tallet/>

Turner, Terence

1977 "Narrative Structure and Mythopoesis: A Critique and Reformulation of Structuralist Concepts of Myth, Narrative and Poetics", *Arethusa* 10 (1), 103-70.

1991 "'We Are Parrots,' 'Twins Are Birds': Play of Tropes as Operational Structure", in: James Fernandez, ed., *Beyond metaphor: The Theory of Tropes in Anthropology*, Stanford University Press.

2017 *The Fire of the Jaguar*, Hau Books.

Niels Reeh, lektor, ph.d.
Religionsstudier, Syddansk Universitet